

Strukturális nyelvreírás és anyanyelvi oktatás Csehországban és Magyarországon

Egy kis adalékkal szeretnék hozzájárulni ahhoz a vitához, amely a magyar nyelvtudományon belül zajlik hosszú évtizedek óta a „hagyományos, taxonomikus”, illetve a „modern”, a strukturális-generatív nyelvreírás hívei között (a legutóbbi időkből: É. Kiss 2002: 198–202., illetve az MTA I. Osztályának 2002. májusi vitaülésén É. Kiss Katalin előadása és Lengyel Klára hozzászólása). Nem is e vita fő áramához szeretnék csatlakozni, hanem csak ahhoz az újabban egyre többször fölmerülő kérdéshez szólnék hozzá, reális-e, jogos-e elvárni a közoktatástól, hogy egyszerűen generatív-strukturális nyelvtant tanítson – mint a ma egyedül lehetséges érvényűt – a hagyományos helyett.

A „nyelv működését algoritmizálni képes deduktív, modellalkotó-kísérletező magyar nyelvészeti kutatások” (É. Kiss 2002: 201.) eredményeinek az oktatásba való átültetésével kapcsolatban újabban egyre sürgetőbb törekvésekkel találkozunk (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998; Alberti–Medve 2002). Milyen eséllyel válthatná fel ez a nyelvreírás az iskolai anyanyelvoktatásban az eddig érvényes, hagyományos szemléletet? Bizonyára még nagyon sokat vitatkoznak róla a nyelvészek és a pedagógusok.

Most azonban tekintsünk egy kicsit határainkon túlra. Köztudomású, hogy a közép-, illetve a kelet-közép-európai országok közül Csehország az, ahol a „modern”, a strukturalista nyelvi, nyelvészeti szemlélet a legkorábban megjelent. A prágai nyelvész kör 1926-i megalakulása óta itt a nyelvészet minden ágát átszövi a strukturális (illetve később mellette a generatív) szemlélet.

Vajon tükröződik-e ez az iskolai nyelvtanításban is? Többektől hallottam (Csehországban élő szlovákiai magyaroktól, illetve magyarul jól tudó csehek-től), hogy nem, hogy a strukturalizmus bonyolult nyelvreírása nem vihető át az oktatásra. Másoktól azonban, elsősorban olyanoktól, akik magyarországi magyar, majd cseh középiskolába jártak, mást hallottam, ha ennek nem is az ellenkezőjét. A csehországi nyelvtanórákon az elemzés, különösen a mondatelemzés sokkal inkább a szabályosan megszerkesztett mondat grammatikai-formai szerkezetének tudatosítása, mint a jelentését is figyelembe vevő elemzés. A formalizálás bonyolult ágrajzok segítségével a magyar grammatikán nevelődött diák számára kissé áttekinthetetlen volt. Feltűnt még, hogy gyakran mondattak végig a tanulókkal teljes névszói vagy igei paradigmákat, s különös figyelmet szenteltek a névszói paradigmák esetében az egyes névszói esetek tudatosításának. E tekintetben, a megkérdezettek szerint, az óra számukra jobban hasonlított a magyarországi idegen nyelv-órákra, mint az anyanyelvi nyelvtanórákra.

Még az ilyen esetleges, ezért nyilvánvalóan hiányos információk alapján is megállapítható: bonyolultabb a kép annál, mint hogy egyértelműen kijelenthetnénk:

a strukturális szemlélet érvényesül, vagy azt, hogy nem érvényesül a cseh nyelv anyanyelvként való oktatásában. Ezt a vegyes képet erősítik meg az általános és középiskolai nyelvtankönyvek is. Röviden talán azt mondhatjuk, érvényesül, de egy természetes úton leegyszerűsödött formában, amely szabályok felismertetésére épül ugyan, de nem „játssza” végig, hogy milyen szabályok alapján kapunk jó és rossz mondatokat, tehát nem generáltatja a mondatokat, hanem mint a hagyományos nyelvtanok, típusmondatokat elemeztet, s azokat sem a már idézett magyar strukturális nyelvtanokban látható, bonyolult módon.

Hogy mégis jelen van ez az elsősorban strukturális szemlélet a cseh anyanyelvoktatásban, leginkább talán a formális elemzés, a formalizálás mint módszer meglétéből tűnik ki. Ezek a formulák azonban természetesen jóval egyszerűbbek, mint a cseh akadémiai nyelvtan (J. Petr–F. Daneš– M. Grepl–Z. Hlavsa 1987), illetve a kissé más irányzatú, de ugyancsak strukturalista alapszemléletű további irányzatok (például a Sgall-féle iskola) grammatikai leírásainak formulái, amelyek nem is ágrajzok, hanem inkább képletek.

A grammatikai esetek, az ezekhez kötődő és az egyéb paradigmák, a vonzatstruktúrák középpontba állítása azonban a strukturális, illetve generatív-strukturális szemléleten kívül bizonyára összefüggésben van a cseh nyelv tipológiai jellemzőivel is. Az indoeurópai nyelvekre dominánsan jellemző flektáló jelleg ugyanis magában foglalja a zárt névszói esetrendszer meglétét, amelyhez egyfelől prepozíciók kapcsolódnak, másfelől viszont az egyes esetekben szereplő névszók (prepozícióval vagy anélkül) viszonylag zárt vonzatstruktúrákat mutatnak. A példákat tovább lehetne sorolni, de a magyar és a cseh nyelv tipológiai különbsége e néhány jellemző alapján is világos: a magyarban nincs az indoeurópai nyelvekre jellemző, zárt esetrendszer; igei, melléknévi vonzatok vannak ugyan, de nem esetrendszerhez kapcsolódnak, hanem közvetlenül és alapvetően szemantikai meghatározottságúak, formailag nehezen definiálhatók. Emiatt emlékeztethette a csehországi nyelvtanóra a magyar anyanyelvű és iskolázottságú tanulókat inkább az idegennyelv-, mint az anyanyelvórákra, hiszen ők idegen nyelvként középiskolában kizárólag indoeurópai nyelveket tanultak.

Azt azonban még egy ennél alaposabb, körültekintőbb elemzéssel is nagyon nehéz lenne pontosan meghatározni, hogy a felsorolt oktatásmódszertani eltérések mennyiben írhatók a strukturális szemlélet, illetve mennyiben a cseh nyelv tipológiai sajátosságainak számlájára. A cseh nyelv grammatikája ugyanis önmagában is „strukturálisabb”, zártabb struktúrát alkot, mint a magyaré, bár zártsága nem éri el például az angolét (szórendje csak relatíve kötött, s nem is egyértelműen grammatikailag, inkább hasonlít a magyar szórendhez, mint az angolhoz). E strukturáltabb grammatikájú nyelvek alkalmasabbak arra, hogy egészük leírható legyen strukturális, illetve generatív-strukturális módszerrel, mint azok a nyelvek, amelyekben a formális grammatikai és a szemantikai elemek együtt jellemzik az egyes grammatikai kategóriákat, mint például a magyarban is (ezzel természetesen nem mondom azt, hogy a magyar nyelv nem írható le ezzel a módszerrel, vagy hogy ne lenne nagyon nagy szükség egy ilyen minél teljesebb leírásra: elég csak arra gondolnunk, hogy például a magyar szórend hagyományos módon leírhatatlan). A kétféle nyelv strukturális leírása az említett okok miatt azonban nem is

egyforma mértékben egyszerűsíthető le. Míg a csehben a fő kategóriák megtanulása nagyjából azonos az egész nyelvtan lényegével, a magyarban nagyon sok az „egyéb”, a „speciális” eset, amelyek szabályát máig még nem ismerték föl, s ezek a diák számára már nehezen egyszerűsíthetők le úgy, hogy áttekinthetők és tanulhatók legyenek.

A csehországi és magyarországi anyanyelvórák különbségének másik, a korábbiakkal összefüggő oka a hagyomány megléte, illetve hiánya. Csehországban a prágai nyelvész kör létrejötte óta eltelt csaknem nyolcvan év alatt a nyelvtudományban általánossá, mára hagyománnyá vált a strukturális szemlélet. Az iskolákban ennek a leegyszerűsödött és a klasszikus grammatika terminológiáját felhasználó változata szolgál oktatási anyagként. Magyarországon azonban csak a közelmúltban jött létre egy strukturális grammatika (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998, illetve Kiefer 1992; 1994; 2000), de a lehetségesen teljes és koherens leíráshoz még további kutatások szükségesek. De ha a hiányokat figyelmen kívül hagyunk is, olyan hagyománya, a változatos leírásokból kikristályosodott általánosan elfogadható esszenciája nálunk még semmiképpen sincs, és a közeljövőben nem is lehet, mint például a cseh strukturális nyelvelírásnak.

HIVATKOZÁSOK

- Alberti Gábor–Medve Anna 2002. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv I–II*. Janus/Books. Budapest.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- É. Kiss Katalin 2002. Mi legyen a magyar nyelvészet Széchenyi-programja? *Magyar Tudomány* 2. sz. 198–202.
- Kiefer Ferenc szerk. 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc szerk. 1994. *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc szerk. 2000. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- J. Petr–F. Daneš–M. Grepl–Z. Hlavsa 1987. *Mluvnice češtiny 1–3*. Academia. Praha.

Eőry Vilma

SUMMARY

Eőry, Vilma

Structural grammar and mother-tongue education in the Czech Republic and in Hungary

The author wishes to contribute to the debate that has been going on for several decades now within Hungarian linguistics between adherents of the “traditional, taxonomic” and of the “modern”, structuralist/generative description of language. She does not join in to the main branch of the debate but rather she comments (using Czech mother-tongue education as an example) on the sub-issue, now emerging more and more often, of whether it is justified or realistic to expect that general education should concentrate on generative/structural grammar (as the only valid model today) rather than traditional grammar (the one exclusively taught today).